

„ZÁPAD“ A „VÝCHOD“ V ETNICKOM ROMANTIZME ĽUDOVÍTA ŠTÚRA

TIBOR PICHLER, Filozofický ústav SAV, Bratislava

PICHLER, T.: „West“ and „East“ in Ethnic Romanticism of Ľudovít Štúr
FILOZOFIA 61, 2006, No 10, p. 794

The paper gives an analytical description of the ideology of Slavonic spirit as an essence of culture. The principles of this ideology, from which a pretension on historical mission has been derived, was articulated by Russian Slavophiles. In his writing *Slavism and the world of future* Ľudovít Štúr outlines this ideology to Central-European Slavs as well as to justify the need of adopting pan-Russian Slavism. His vocabulary and style are marked by political romanticism, while his conceptual map embodies dichotomies such as West/East, we/the others, religion/secularism. He finds the West to be in the state of political and moral decline, while the East (the Russian Slavism) is seen by him as the ground of a new civilization. The background of this way of thinking is his conservative utopism.

Key words: East – West – Slavism – Romanticism – Conservative utopism

Topos slovanstva v slovenskom myslení. V dejinách slovenského myslenia 19. storočia sa môžeme stretnúť s dvoma textami, ktoré významom prekročili národný rámec a boli preložené do ďalších jazykov. Ide o pojednanie Jána Kollára o slovanскеj vzájomnosti a rukopis Ľudovíta Štúra *Das Slawenthum und die Welt der Zukunft*, ktorý bol údajne napísaný začiatkom 50. rokov 19. storočia a po prvýkrát bol publikovaný v ruskom preklade v roku 1867 v Moskve; v slovenskom preklade vyšiel až v roku 1993. Záujem o tieto texty nebol náhodný, bol daný ich tematikou – slovan-skou literárnou vzájomnosťou a zjednotením Slovanov pod znamením panrusizmu. V oboch prípadoch máme do činenia so stredoeurópskymi koncepciami slavizmu:¹ vychádzali zo samozrejmeho predpokladu existencie slovanského národa rozdrobe-ného na viaceré „kmene“ a premýšľali nad formami ich súčinnosti, či dokonca spoje-nia. Uvedené koncepcie sú inkompatibilné. Ján Kollár tvrdil, že pod „cudzími neslo-vanskými vladármi, ak sú znášanliví, nájdú slabšie slovanské kmene väčšiu záruku a istotu pre osobitnú samostatnosť a trvanie svojho nárečia, ktoré by ináč pod vládou silnejšieho slovanského nárečia podľa zákonov príťažlivosti mohlo byť ním pohltené alebo aspoň s ním byť zmiešané a nakoniec by zmizlo“ ([2], 167). Ľudovít Štúr bol toho názoru, že Slovania, až na Rusov, sa stali národne neslobodnými a ich emanci-pácia sa dá dosiahnuť len tým, že sa pripoja k Rusku, prijímú pravoslávie a ruský jazyk ako literárny. Pre Štúra je národná otázka v zmysle etnickom primárnym pred-

¹ Tu však treba konštatovať, že Štúrova koncepcia je silne ovplyvnená doktrínou ruských slovanofilov, ktorú, zdá sa, prijal za svoju a voľne ju tlmočil.

metom záujmu. Štúr slovanstvo esencionalizuje.

V prípade Kollára ide o predstavu apolitickú literárnu kooperáciu založenú na koncepte slovanského národa, u Štúra o predstavu mocenského panslavizmu s ťažiskom v Rusku a v ruskom pravosláví s proukonaným historickou misiou.

Slovanský kolektívny nacionalizmus je sprievodným javom formovania čiastkových nacionalizmov, osobitne stredo európskych slovanských národov, a dá sa povedať, že sa prejavil vo viacerých podobách – kultúrnej i politickej; a keď hovoríme o politickej, treba spomenúť, že okrem štúrovskej mocenskej koncepcie, založenej na idealizovanom autokratizme ľudového cárizmu, existovala v dejinách slovenského myslenia Palárikova liberálna koncepcia, ktorá jednoznačne negovala cársky absolutizmus aj imperializmus, prejavujúci sa vo vzťahu k poľskej otázke, a stavala na rovnoprávných vzťahoch slovanských národov.

Štúrov spis nás bude zaujímať sám osebe, t. j. nebudeme sa snažiť o jeho umiestnenie na vývojovej línii jeho myslenia ani nebudeme skúmať zdroje, z ktorých čerpal. Štúr premýšľal v referenčnom rámci európskych dejín od staroveku po novovek. Neodkazuje na zdroje, ale vplyv Hegela je zreteľný rovnako ako vplyv koncepcií ruských slovanofilov ([7], 15), čo konštatuje aj Héléne Tourtzer (Helena Turcerová) vo svojej dizertácii z roku 1913 *Louis Štúr: L'idée de l'indépendance slovaque (1815 – 1856)*.

Slovanstvo a svet budúcnosti obsahuje posolstvo Slovana Slovanom a zvolené jazykové prostriedky i jazykový duktus naznačujú, že ide o filozofickú mobilizačnú kázeň so zjavnými črtami historického prorocstva. „Jeho (Štúrov – T. P.) zrak smutne blúdil našou minulosťou plnou utrpenia, no zažiaril radosťou, keď sa mu otvorila naša vytúžená, veľká nádherná budúcnosť“ ([1], 43). Spis patrí do kategórie substancnej filozofie dejín rozvíjanej z percepčného stanoviska národa, ktorý sa pozicionuje na dráhe historického vývinu a ktorému predpovedá historickú veľkosť.

Pre takýto typ romantickej myšlienkového aktivity, zameranej na burcovanie kolektívnej identity, je charakteristické sebaidentifikujúce uvedomenie v prítomnosti a imaginácia poslania v budúcnosti prostredníctvom spomínania na minulosť. Položenie a budúcnosť Slovanov, ktorých zjednotenie si Štúr predstavuje v budúcnosti, rozuzľuje na pozadí dichotómie Západu a Východu, ako aj na pozadí antagonizmu „svojích“ a „cudzích“. Štúrov spis tvorí ideový kontrapunkt k Launerovmu spisu *Povaha Slovanstva* z roku 1847.² Bezprostrednou pohnútkou k napísaniu spisu je negatívny pocit sklamaní z nádeje na emancipovanie stredo európskych Slovanov. Štúrovo myslenie sa pohybuje v trojuholníku slovanskej etnicity, štátu a náboženstva ako rozhodujúcej duchovnej formy. Etnicita zahŕňa dichotómiu domácich (svojích) a cudzích (Nemci, Taliani, Maďari). Cudzinci a cudzi³ majú v Štúrovom diskurze

² Pozri [5]. Slovenské myslenie sa viaže na triedu slovenských vzdelancov používajúcich rôzne spisovné jazyky. Táto trieda je širšia než trieda slovenských národovcov a vykazuje mnohé odlišné ideové prúdy. Ďalej by bolo vhodné zahŕňať pod slovenskú literatúru všetku spisbu v slovenskom jazyku, t. j. aj od osôb, ktoré z národoveckého hľadiska bývajú pokladané za „odrodilcov“.

³ Sú to tí, ktorí ohrozujú svojskosť Ja.

prominentné miesto. Tento typ diskurzu je súčasníkom globalizačného procesu povedomý rovnako ako používaná terminológia. Súčasný čítanie Štúrovho *Slovanstva a sveta budúcnosti* odкрýva, že myslel v podmienkach prebiehajúcej sociálnej, ekonomickej i politickej transformácie, kulminujúcej v plurálnej a rozpornej nacionalizácii obyvateľstva, ktorá si vyžadovala jednak konceptualizáciu prebiehajúcich zmien a jednak odpoveď zo strany tých, ktorí sa nachádzali pod tlakom zmien prichádzajúcich zvonka. Štúrova odpoveď je reakciou príslušníka triedy vzdelancov, ktorý sa snažil byť aktérom zmien, ale v čase písania bol už len pasívnym pozorovateľom, divákom, usilujúcim burcovať a mobilizovať nový historický subjekt, ktorému prisudzoval civilizačnú misiu.

Nosným princípom Štúrovho premýšľania je protiklad medzi Západom a Východom a viera v jedinečnú civilizačnú misiu Slovanstva v dejinách, v ktorých podľa neho Západ svoju úlohu dokončil a nachádza sa v štádiu úpadku. Slovanstvo v spise vystupuje v dvoch významoch: ako označenie všetkých slovanských národov i ako istá kultúrna esencia, v ktorej možno nájsť odpoveď na páľčivé otázky vtedajšej doby a ktorá v sebe skrýva potenciú na prekonanie krízy Západu. Dichotómia Západu a Východu nám môže pripomínať súčasnú kritiku kultúry Západu zo strany aktérov, ktorí pociťujú voči nemu zášť a vnímajú ho ako utlačovateľskú a imperiálnu silu. Táto dichotómia sa dá prekonať návratom k originálnym žriedlam vlastnej kultúry neovplyvnenej „cudzincami“. Ide teda o istý druh nativizmu, odpojenia sa od kultúrnych nánosov identifikovaných ako cudzie a skresľujúce vlastnú kultúrnu „podstatu“.

Štúrov obraz súvekého Západu. Je to obraz negatívny, vykreslený ako úpadok. Štúr sa predstavuje ako konzervatívec, t. j. mysliteľ, ktorý odmieta moderný vývoj, konotovaný sekularizmom, konštitucionalizmom, individualizmom a industrializmom. Uznáva síce západnú schopnosť organizovať štát (prejavenú skôr v minulosti ako v súčasnosti), rozvíjať vedu a účelovú racionalitu, ale vyčíta mu zlyhanie v oblasti starostlivosti o blaho človeka, spomína sociálnu otázku vznikajúcu s rozvojom industrializácie, kritizuje trhovosť, ziskuchtivosť, imperialistickú dobytvačnú politiku (očakáva oslobodenecké hnutie v Indii a v Írsku ([1], 108)), nepriznáva modernému, konštitucionalizmu a kompetitívnosti v politickom živote pozitívne vlastnosti, naopak, vidí v nich príčiny vedúce k rozkladu organických spoločenských zoskupení a na Západe nenachádza inherentný potenciál umožňujúci sebakorigujúci rozvoj civilizácie založenej na princípoch slobody a rovnosti, ktorých zásadná platnosť ešte neznamená ich celkové uskutočnenie, ale skôr postuláty, ktorým sa má životná prax čoraz viac približovať. Podrobuje kritike individualizmus a utilitarizmus Západu, pôžitkárstvo, sledovanie osobného blahobytu a osobnej pohody. Kreslí apokalyptický portrét Západu: „Niet tu pokoja, stálosti, všetko sa valí a tlačí vpred, rúti sa, a všetci tu vidia svoje konečné vytúžené šťastie – v záhube. Jedna revolúcia bude nasledovať za druhou a po každej na tom budú národy Západu horšie ako predtým. Nasledujúce generácie budú stále divšie a horšie... zmäčkosť, pôžitkárstvo a hojnosť čoraz väčšmi vytláčaajú bývalú zdržanlivosť, vážnosť...“ ([1], 114).

Diagnostikuje mravný úpadok a neschopnosť podriaďiť individuálne záujmy zá-

ujmom celku, neschopnosť podriaďovať časť celku, ktorý má jednoznačne dominovať nad časťou. Za kľúčový bod Štúrovej kritiky možno označiť západnú neschopnosť prinášať obeť. Táto neschopnosť či neochota vraj súvisia s úpadkom náboženstva ako základnej formy duchovnej kultúry ovládajúcej život spoločnosti. Kritizuje tak katolicizmus, ako aj protestantizmus. Pozastavuje sa nad náboženským skepticizmom a rozmáhajúcim sa náboženským indiferentizmom, ktoré generujú podľa neho mravný úpadok, a kladie otázku: „Keď zničíte svoje cirkvi, vy, spoly upadnuté, spoly upadávajúce pokolenia Západu, čo postavíte na ich miesto, keď sa na vás zo všetkých strán valí záhuba?“ ([1], 68).

Ďalším bodom kritiky Západu je jeho modernizujúci sa politický systém, suverenita národa a konštitucionalizmus, skutočnosť, že vláda (panovník) a ľud nie sú jedno, že vláda a panovník nie sú vyjadrením jednoty s národom, že vláda nefunguje ako patriarchálny orgán starostlivosti o dobro ľudu. Aj Štúr však konštatuje, že sa Slovania dostali k svetovej kultúre, ako doslovne tvrdí, prostredníctvom „Germánov a ich ďalších susedov, Galov“ ([1], 59), avšak ich nástup na scénu svetových dejín ako aktérov sa má uskutočňovať návratom k ich *vlastnej* kultúrnej podstate alebo jej oživením. Ide o to, „vyslobodiť z trosiek svoj zasypaný život“ ([1], 60). Podľa romantickej historickej metafyziky existujú obdobia, v ktorých ten-ktorý národ môže realizovať „svetové poslanie.“ Takéto obdobie podľa Štúra pre slovanstvo nastalo. Ubezpečuje sa o tom exkurzom po formách a princípoch západného života.

Paralelne s ústupom náboženstva z verejného života na Západe, s postupujúcou sekularizáciou dochádza aj k úpadku v štátnom a občianskom živote, konštatuje Štúr. Germánske národy s duchovnou energiou nasmerovanou dovnútra svedčia o úpadku náboženstva, resp. formulujú najpriaznivejšie teórie v tejto oblasti (kritické poznámky na adresu Rugeho, Bauera a Marxa ako mysliteľov, ktorí spochybňujú hodnotu náboženstva), zatiaľ čo románske národy, zamerané na utváranie vonkajšieho sveta, t. j. sveta politiky, sú príkladom politického úpadku ([1], 76). Neverectvo, komunizmus,⁴ socializmus, antiautoritarizmus – to sú pliahy Západu, kde vládne princíp svojvôle jednotlivca. „V politickej oblasti sa stáva mierou všetkých štátnych operácií jednotlivcov, jeho zachovanie a ochrana... neverec a komunista sa duchovne silno priťahujú, pretože obaja sa vysmieávajú zo všetkých autorít a zo všetkého pozitívneho“ ([1], 77).

Okrem uvedených pozitívnych črt západnej civilizácie (organizácia štátu a veda) Štúr vyzdvihuje na západoeurópskej epoche dejín periódu, v ktorej dominovalo náboženstvo (to mu splýva s kresťanstvom), ako aj ten rys z jeho strany do istej miery idealizovaného feudalizmu a feudálneho práva, ktorý by sme mohli označiť za patri-

⁴ Komunizmus „zatiaľ čo sa tvári, že chce pre každého rovnaké práva, pácha nielen strašnú nepravosť na celej občianskej spoločnosti, ale tým, že každému vopred prideli vlastníctvo alebo mu aspoň zabezpečí príjem, zničí akúkoľvek vlastnú iniciatívu, vlastné sebaurčenie, akúkoľvek rásnejšiu snaživosť, každý druh súťaživosti, postupne vylučuje obetavosť a čínorodú lásku k blíznym. Tým robí zo všetkých ľudí zaťatých egoistov, likviduje akýkoľvek vývin a mení ľudskú spoločnosť na skleník... To najvyššie, čo môže dosiahnuť komunistický štát... je obživa, chlieb každodenný...“ ([1], 77 – 78).

archálny, charakterizovaný zodpovednosťou a starostlivosťou o závislé osoby. Nachádza v ňom organickú formu ľudskej kooperácie. Zo Štúrovho spisu vyplýva, že oceňuje taký model spoločnosti, ktorý sa zakladá na jednote a harmónii. Platí to aj o jeho nazeraní na sféru vládnutia, kde vládá a ľud majú tvoriť nedelené a názorovo neprotirečivé jedno. Nadovšetko sa uznáva zásada jednomyselnosti a neprotirečenia. V dôsledku toho decidovane odmieta princíp del'by moci a parlament denuncuje jednostranne ako priestor politickej mánomyselnosti poslancov, ktorí neriešia záležitosti štátu a spoločnosti. Socializmus, komunizmus a s nimi spriaznené neverectvo, generujúce svojvôľu, strata princípu autority sú úpadkovými formami súvekeho Západu, ktorý stotožňuje so západnou Európou. Súhlasne cituje výrok Mikuláša I., že „pravými štátmi“ sú tie, ktoré „sa na Západe nazývajú absolutistickými alebo aj despotickými“ ([1], 85).

Obraz Slovanov. Štúr delí Slovanov na národne slobodných t. j. Rusov, a podrobených, t. j. stredoeurópskych a južných Slovanov. Slovanstvo ako kultúrnu formu sleduje v minulosti, prítomnosti a budúcnosti. Minulosť je tematizovaná z dvoch zorných uhlov: Konštatuje nedostatok štátotvornosti,⁵ daný vyznávaním princípov rodinného života, a predovšetkým jeho projektovaním do vyšších foriem sociálnej kooperácie a organizácie; ako príklad uvádza občinu a župu, v jeho interpretácii rozšírené formy rodiny. Avšak metódy interakcie, ktoré sa možno osvedčujú v úzkom kruhu rodiny, nefungujú na úrovni štátu, ktorého riadenie si vyžaduje aplikovanie všeobecných noriem a prísnosť stojacu v protiklade k mäkkosti a zmierlivosti v živote rodiny. K tomu pristupuje ako negatívny faktor nezáujem o veci verejné, ak presahujú horizont rodiny, a fixácia naň. Princíp rodinného individualizmu, ktorý predstavuje ako všeobecný, takpovediac slovansko-etnický princíp spoločenskej organizácie, vedie k anarchizmu a k nedostatočnej výkonnosti slovanských štátov, ďalej k neschopnosti formovať štát u slovanských kmeňov na germánsko-slovanskom a taliansko-slovanskom pomedzí a napokon k neskorému formovaniu slovanských štátov v strednej Európe. Napriek tomu však ako vzor organickej, t. j. na vzájomnej dôvere postavenej sociálnej súčinnosti kladie idealizovaný slovanský občinový systém, údajne zachovaný v Rusku, spolu s romantizovaným patriarchálnym cárskym autokratizmom. V ňom v princípe nachádza taký model vládnutia, ktorý „prirodzene“, t. j. bez potreby právneho racionalizmu a kontraktualizmu sleduje dobro obyvateľstva a ochraňuje ho pred vonkajšími nepriateľmi. Takýto komunitný model spolunažívania a spolupôsobenia sa mu zdá ako východisko riešenia sociálnej otázky, danej roztvorením nožníc medzi bohatými a chudobnými, ako aj existenciou nesociálneho bohatstva. Na druhej strane však kritizuje socializmus, komunizmus a vzbury surovej, nevzdelanej masy.

Hnutie neruských Slovanov, osobitne v strednej Európe, neprinieslo najmä

⁵ „To preto, lebo sa do života štátu vnáša cit, ktorý má dosť priestoru v rodinách a v živote obcí. Vnáša sa doň rovnako intenzívne aj tam, kde musí byť jeho pánom um, a takto pôsobuje veľa zla a nešťastia“ ([1], 52).

v revolučných rokoch 1848 – 1849 očakávané výsledky. Politické hnutie skončilo nezdarom a v tejto súvislosti treba uviesť aj koncept austroslavizmu. V českom hnutí ašpirujúcom na rolu hegemóna stredoeurópskych Slovanov nevidí možnosť vývoja generujúceho pozitívne výsledky, kriticky sa vyjadruje aj na adresu Havlíčka-Borovského, ktorý na rozdiel od Štúra študoval ruské pomery na mieste,⁶ ako aj na adresu Palackého. Českú národnú a slovanskú politiku pokladá za ovplyvnenú a formovanú na základe západných teórií a hodnôt, v konečnom dôsledku za nedostaťočne slovanskú, akoby etnicky odcudzenú. Ani Poliáci neprichádzajú do úvahy ako hybná sila slovanského hnutia. Podľa neho zostáva len Rusko: „A Rusko má moc, obrovskú moc, a tým aj poslanie a právo rozmetať všetky slovanské separatistické tendencie a nárokovať si hegemoniu v celej rodine slovanských národov“ ([1], 140) Po zväžení tohto výroku je pochopiteľné, že Štúrov spis vyšiel v dvoch ruských prekladoch – v r. 1867 a 1909. Okrem geografickej a demografickej veľkosti rozhodujúcimi faktormi Štúrovho rusizmu sú silná pozícia náboženstva vo verejnom živote a predpokladaná jednota cára (vlády) s ľudom, t. j. neexistencia konštitucionalizmu, ako aj začínajúci rozmach vied a hospodárstva. Štúra k Rusku priťahuje akási kompaktná predmoderná jednota duchovnej a politickej moci sústredená v rukách jedného vládcu, stelesňujúceho krajinu a ľud, ktorý „je dobrý a pritom silný, poslušný a obetavý“, absencia názorového a ideologického pluralizmu ([1], 157). Štúr Rusku pripisuje tvorivý potenciál a imponuje mu jeho schopnosť rásť a nestrácať raz nadobudnuté. Ruský autokratizmus pokladá za opodstatnený a takpovediac historicky výkonný. Cenzúra vo vzťahu k Západu je podľa Štúra tiež opodstatnená a legitímna, pretože Západ je podľa neho mravne skazený. V Štúrovej interpretácii dominuje rešpekt pred mocou ruského štátu a nekritickosť k ruskému spoločenskému a politickému systému.

Kreslí víziu slovanského štátu, ktorý má centrum v Rusku, a jeho predstava chodu štátnych inštitúcií je založená na princípe intuitívneho zvládania štátnej správy: „Nie je vecou Slovanov plánovať, určovať a predpisovať jednotlivosti v štátnych pomeroch a v zákonodarstve... U nás sa plní aj bez predpisov všetko, čo so sebou prinášajú obyčaje našich kmeňov, čo vyplýva z ich mravných pomerov a čo je jasné každému hneď na prvý pohľad. To, čo je výsledkom mravných pomerov, cení sa oveľa väčšmi ako všetky vaše nariadenia a predpisy, vaše paragrafy a opatrenia, patenty a uznesenia vašich byrokratov... Nemec všetko nosí v hlave, všetko sa mu ukladá do pojmov, z čoho mu potom vychádzajú paragrafy a keďže sa z toho nič nedá podať ľudskou rečou, oznamuje to ostatným na papieri... Slovan naproti tomu nosí všetko v srdci a v duši a dokáže to aj vyjadriť silou prejavu“ ([1], 169). Proti západoeurópskym liberálnym teóriám kladie „cestu slovanstva“; slovanstvo je teda etnicky ustrojeným kódom pre istú alternatívnu predstavu modernizácie alebo konkurenčnú kultúrnu paradigmatu, ktorej treba uvoľniť cestu odstránením „cudzích“ kultúrnych nánosov. Slovanstvo v tomto svetle znamená nativistickú ideológiu ([1], 123). Cieľom podľa Štúra je žiť slovanským životom v jednote.

⁶ Pozri pasáž o Havlíčkovi a citáty z jeho korešpondencie ([6], 24 – 29).

Slovanstvo ako modernizačná alternatíva – konzervatívny utopizmus Ludovíta Štúra. Mnohé z toho, čo Štúr vo svojom spise uvádza, môže čitateľovi pripadať povedomé: topos Západu a Východu, kritika Západu Východom, upozorňovanie na mravné „zahnívanie Západu“,⁷ na jeho neviazaný individualizmus, honbu za pôžitkom a neochotu prinášať obeť a v neposlednom rade skľúčené konštatovanie straty viery. Je tu však významný rozdiel: „Východ“ sa geograficky posunul, rekonfiguroval sa, ale argumentácia kritikov západnej civilizácie, podceňovanie racionalizmu a individualizmu je podobná a založená na podobnej mentalite a duchovnej stratégii. Pomôcť môže vraj len obrat k minulosti a návrat k „osvedčeným“ pravdám a zriedkam múdrosti. Netreba vymýšľať, netreba konštruovať, netreba sa učiť racionálne zvládať neistotu ako prirodzený dôsledok prudko sa vyvíjajúceho sveta s navzájom sa prestupujúcimi kultúrami, treba nájsť znovu to, čo tu je už oddávna, treba sa mentálne ohraničiť, uzavrieť, treba veriť. Takéto mentálne ustrojenie, poznávajúce spásanosnú pravdu, je fundamentalizmom, ktorý odmieta iného a inak zmyšľajúceho. Takýto fundamentalizmus nie je unikátnym fenoménom, ale z hľadiska sociológie poznania je jednou z možných reakcií na situáciu prudko a rýchlo sa meniaceho životného okolia, keď sa zabehané zvyky, spôsoby a viery spochybňujú pod tlakom, ktorý prichádza akoby „zvonka“ a ktorý sa pociťuje ako svojim charakterom nepriateľský. Na takúto situáciu je možná odpoveď tvorivej kooperujúcej adaptácie, ale aj reakčná odpoveď odmietavého ohraničenia sa s poukázaním na odlišnú (esenciálnu) kolektívnu identitu, pričom, a to je pozoruhodné, samotná skutočnosť zapletenosti s nepriateľom v konflikte prezrádza spätosť s ním a jeho vplyv na vlastné konanie. Pozadím Štúrovho spisu je práve konfrontácia so situáciou, ktorá vysiela signál modernizačného imperatívu. Štúrovi sa problém národnej emancipácie transformoval pod vplyvom lektúry ruských slovanofilských mysliteľov (čo by si zaslúžilo hlboký výskum), na problém, ktorý by som nenazval zrážkou civilizácií. Štúr vychádza zo stavu spochybniteľnej dominancie západnej Európy a jej civilizácie, ktorá sa ocitla v stave úpadku, a na ňu nachádza odpoveď vo forme „slovanstva“ ako novej kultúrnej paradigmy, ktorá nahradí podľa jeho názoru prežitú predchádzajúcu a ktorej prijatie vyrieši Západom generované problémy. Západ a Východ, ale predsa len spája kresťanstvo, hoci na Západe ustupuje pred sekularizáciou. Nová odpoveď ešte nie je hotová, jej základy však existujú v minulosti slovanstva ako kultúry, pravda, kultúry v antropologickom slova zmysle. Tieto základy, ktoré sa uchovali v Rusku, treba revitalizovať; sú to: pravoslávne kresťanstvo, t. j. kresťanstvo, ktorému chýba tradícia rímskeho práva, a romantická predstava patriarchalistického absolutizmu vládcu (cára), založeného na vízii neantagonistického vzťahu vládcu a ovládaných, ktorého predobraz našiel v inštitúcii slovanskej občiny. Andrzej Walicki pre takúto sociálno-politickú doktrínu razil označenie *konzervatívny utopizmus*. Utopizmus preto, lebo predmetná pozícia predpokladá protiklad medzi existujúcou skutočnosťou sociálneho bytia a jej vysnívanou náhradou, ktorej predloha sa však nachádza v hlbokjej minulos-

⁷ Podľa Andrzeja Walického bol raziteľom formuly „zahnívajúceho Západu“ koeditor časopisu *Moskvitanin*, ktorý Ludovít Štúr čítal, Stepan Ševyrjov ([3], 110).

ti, v dôsledku čoho táto pozícia platí ako konzervatívna, ba až reakčná ([3], 106 – 111). Odmietanie racionalizmu, individualizmu a kontraktovania medziľudských vzťahov na základe práva pôsobiaceho „neosobne“, t. j. umelo, tvorí obsah Štúrovej kritiky Západu; táto kritika odkazuje na protiklad dvoch predstáv o fungovaní a ustrojení kooperácie ľudských bytostí v podobe predmoderného spoločenstva a modernej spoločnosti, ako na to upozornil Tönnies. Walicki nezabúda pripomenúť, že konzervatívny utopizmus, ktorým charakterizuje sociálne a politické náhľady ruských slovanofilov, osobitne Ivana Kirejevského, Alexeja Chomiakova a Konstantina Aksakova, nie je vyargumentovanou filozofickou pozíciou, ale skôr len víziou, ktorá mala vplyv i za hranicami Ruska. V pôvodnom, rusky kontextualizovanom význame slovanofilstvo neznamenalo myšlienku solidarity slovanských národov, ale návrat k minulým ideálom usporiadania života v Rusku, v Rusku pred modernizačnými reformami Petra Veľkého.

Myslím, že aj pre Štúrovu pozíciu vyloženú v *Slovanstve a svete budúcnosti* je označenie konzervatívny utopizmus vhodné. Ide o romantickú odpoveď na sociálnu a politickú situáciu, ktorá nabáda k modernizácii. Pravda, romantická odpoveď je svojím charakterom odpoveďou, ktorá do premýšľania zaplieta identitu, jednotlivca, identitu kolektivity alebo jednoducho operuje subjektom, ktorý si svoju individualitu afirmuje a reaguje vždy v nejakom zmysle *Ich-bezogen*. Romantické myslenie nie je v klasickom zmysle účelové, je to *bytostné* myslenie. U Štúra ide o *etnický romantizmus*. Slovanstvo v jeho podaní znamená dve veci: slovanské národy a kultúrnu esenciu. Slovanstvo, „cestu slovanstva“ pokladá za civilizačnú doktrínu. Z takejto etnicky konotovanej doktríny potom vyvodzuje základné princípy novej historickej epochy dejín pod egidou zjednoteného, t. j. panruského slovanského národa. Tento nový typ civilizácie, ktorý by mal pôsobiť ako paradigma, má svoju základnú črtu v apolitickosti sociálnej kooperácie. Predpokladá harmóniu medzi vládcom a ovládanými alebo, lepšie povedané, medzi vládou a ľudom, harmóniu na všetkých priečkach sociálnej organizácie, harmóniu danú jedno-myseľnosťou. Počíta s nekonfliktným a, samozrejme, nenásilným riešením možných sporov, s nachádzaním riešení na základe vzájomnej dôvery, predstavuje si nekompetitívne fungovanie poradných zhromaždení, vládnuci sa, samozrejme, vyznačujú dobrou vôľou a ochotou načúvať a robiť zodpovedné rozhodnutia; zástupcovia ľudu formulujú svoje rady vo verejnom priestore ako jednoduché odporúčania, nenástoja na nich a očakávajú, že vládnuci odporúčania buď prijmú, alebo, ak ich neprijmú, tak zaiste z dobrých dôvodov. Takýto typ civilizácie sa podľa Štúra nedá uskutočniť tam, kde sa slovanské kmene nachádzajú v závislom postavení. Realizácia takéhoto projektu si vyžaduje „moc“, ktorú nachádza v Rusku ako slovanskej entite, ale aj ako v mocenskom faktore. Rusko identifikuje ako slovanské, so slovanskou formou kresťanstva a mocné. Ak sa zbaví elementov cudzích svojej podstate, napríklad nevoľníctva, ako aj nevhodných spojenectiev s „úpadkovými“ európskymi štátmi, ktoré ochraňuje pred zánikom, bude plne kvalifikované realizovať sociálne kooperatívnu formu civilizácie. Aj ruština ako „všeslovanský jazyk“ prichádza do úvahy preto, lebo „je poznačená mocou“. Okrem toho je zaujímavé, že Štúr bol ruralistom-agraristom, zatlačanie tradičného agrárneho

spôsobu života kritizoval.

Čítanie Štúrovho spisu má v mnohom ohľade archeologický charakter, vynáša na svetlo dňa úvahy, ktoré môžu miestami vyvolávať počudovanie, miestami dojem, akoby ich písal „okcidentalista“, dnešný kritik Západu [4]. Pri hlbšom skúmaní sa však ukáže, že sú sociálne situovateľné a vysvetliteľné ako súčasť stredo európskej mentálnej a praktickej adjustácie na procesy prechodu k modernite. Spis zároveň vykazuje stredo európsko-slovanský aspekt tam, kde Štúr stredo európskym Slovanom, neúspešným v revolúcii 1848 – 1849, vykladá slavizmus v zmysle panrusizmu na základe ruskej slovanofilskej doktríny a nielen že ich upozorňuje na „historickú“ potrebu zriecť sa svojich partikulárnych identít, ale Rusku ako slovanskému hegemónovi priznáva právo nerešpektovať ich.

Štúrov spis je okrem toho aj zaujímavým materiálom na štúdium politického myslenia, ktoré opúšťa inštitucionálny rámec politiky, takpovediac svojho domáceho priestoru, a zamieňa ho za priestor dejín, v ktorom uvažuje o bytí a nebytí národov ako subjektov plniacich historické poslanie. Záujem o minulosť je však len funkciou zvestovania budúcnosti. Ide teda o romantickú politiku v rúchu historickej predpovede. Charakterizujeme ju Walického termínom konzervatívny utopizmus, ktorého súčasťou je aj tendencia romantizovať zaostalosť. Treba uviesť, že v jeho slede Štúr rozvíja víziu spoločnosti ako sociálnej entity, ktorá má byť jednoliata, ktorá sa má vyznačovať „jednotou“ založenou na princípe jednomyselnosti. Takáto sociálna jednota orientujúca sa na jednomyselnosť však v sebe skrýva nebezpečenstvo zneužitia jednotlivcom, ktorý sa ocitne v pozícii patriarchálneho vládcu poznajúceho dobro celku a vybaveného monopolom na politické konanie.

LITERATÚRA

- [1] ŠTÚR, L.: *Slovanstvo a svet budúcnosti*. Preložil Adam Bžoch. Bratislava 1993.
- [2] KOLLÁR, J.: *O literárnej vzájomnosti medzi rozličnými kmeňmi a nárečiami slovenského národa*. Preložil, štúdiu a poznámky napísal Karol Rosenbaum. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1954.
- [3] WALICKI, A.: *A History of Russian Thought. From Enlightenment to Marxism*. Stanford, California 1979.
- [4] BURUMA, I. – MARGALIT, A.: *Okcidentalismus. Západ očima nepřátel*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2005.
- [5] PICHLER, T.: Slovanstvo ako európanstvo: Štěpan Launer a jeho predstava modernizácie. In: *Filozofia*, 59, 2004, s. 697 – 706.
- [6] ČERNÝ, V.: *Vývoj a zločiny panslavizmu*. Praha: Institut pro středoevropskou politiku, kulturu a politiku. (Rok vydania neuvedený.)

- [7] DUPKALA, R.: *Štúrovcí a Hegel (k problematike slovenského hegelianizmu a antihegelianizmu)*. Prešov 1996.

Príspevok vznikol vo Filozofickom ústave SAV ako súčasť grantového projektu č. 2/4129/26.

prof. PhDr. Tibor Pichler, CSc.
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava 1
SR

**Inštitút filozofie a etiky
Filozofickej fakulty PU v Prešove**

organizuje v Prešove v dňoch 14. – 15. 2. 2007 medzinárodnú konferenciu

MORÁLKA MINULOSTI Z POHĽADU SÚČASNOSTI II

(Kontexty a podoby morálky nedávnej minulosti)

Konferencia sa koná pri príležitosti 340. výročia založenia Prešovskej školy, ktorá významným spôsobom vstúpila do dejín filozofie a filozofovania na Slovensku. Cieľom konferencie je venovať pozornosť filozofickým a etickým, teologickým a náboženským, sociálnym a politickým, kultúrnym a duchovným, literárnym a umeleckým reflexiám morálky na Slovensku, v Európe a vo svete v druhej polovici 20. storočia (až do konca osemdesiatych rokov 20. storočia). Výsledkom tejto konferencie by mal byť syntetický obraz o stave našej morálky v nedávnej minulosti a jeho porovnanie so stavom morálky v danom období v iných krajinách strednej Európy, prípadne v iných častiach sveta.

Termín podania prihlášok:

do 15.1.2007

Prihlášku nájdete na:

www.ff.unipo.sk/kfil

Rokovací jazyk:

slovenský, český, poľský, anglický

Kontakt:

Prof. PhDr. Vasil Gluchman, CSc.

Inštitút filozofie a etiky FF PU

v Prešove, 17. novembra 1

SK-080 78 Prešov

Slovensko

Telefón:

051 7570804

Fax:

051 7570824

Email

gluchman@unipo.sk